

شیوه‌های جدید تدوین و انتشار کتابهای درسی دانشگاهی

محمد آرمند

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها

armand@samt.ac.ir

چکیده

شیوه‌های نوین تدوین و چاپ و نشر کتابهای درسی در جهان امروز با گذشته بسیار متفاوت است. در روش سنتی تدوین اثر، در یک طرف مؤلف و در طرف دیگر ناشر قرار دارد. بدین مفهوم که مؤلف متن آن را تهیه می‌کند و سپس به ناشر می‌سپارد. ناشر هم مطابق سلیقه خود، با اندک اصلاحات ویرایش، نسبت به چاپ اثر اقدام می‌نماید. در حالی که در شیوه جدید، مؤلف و ناشر به صورت دو عامل مستقل عمل نمی‌کنند، بلکه در حین تنظیم اثر با یکدیگر تعامل دارند و اصولاً کار تدوین و تولید آن به صورت گروهی و با همکاری ناشر صورت می‌گیرد. در این مقاله، دو شیوه سنتی و نوین تدوین و انتشار کتب درسی دانشگاهی مطرح شده است.

واژه‌های کلیدی

کتاب درسی دانشگاهی، انتشار کتاب درسی، تألیف کتاب درسی، نشر الکترونیکی.

مقدمه

امروزه کتابهای درسی دانشگاهی در جهان با استفاده از نوآوریها و یافته‌های جدید در نظریه‌های یادگیری و آموزش، همچنین با برخورداری از فنون نوین تصویرپردازی، طراحی، گرافیک و چاپ، و نیز با استفاده از نرم‌افزارهای گوناگون رایانه‌ای به شکلی بسیار جذاب و مطلوب تولید می‌شوند که از نظر کیفیت و ویژگیهای فیزیکی با کتابهای درسی چند دهه قبل تفاوت چشمگیری دارند (وفایی، ۱۳۷۷). در تدوین و انتشار کتاب درسی دانشگاهی، دو شیوه سنتی و جدید را می‌توان در نظر گرفت که هر یک ویژگیهای خاصی دارند. در مقاله حاضر، این دو شیوه مطرح و بررسی گردیده و با یکدیگر مقایسه شده است.

شیوه سنتی تدوین و انتشار کتاب درسی دانشگاهی

چاپ و نشر کتاب درسی دانشگاهی، به عنوان منبع رسمی تدریس در دانشگاهها، سابقه‌ای طولانی دارد و از زمانی که دانشگاهها در جهان به طور رسمی تأسیس شده‌اند، به دنبال آن کتاب درسی دانشگاهی نیز به وجود آمده است. از باسابقه‌ترین دانشگاههای جهان در این زمینه، می‌توان دانشگاه آکسفورد را نام برد که در ۱۲۰۹ م تأسیس شده (وفایی، ۱۳۷۷) و انتشارات آن در ۱۴۷۸ م بنا گردیده و به انتشار کتابهای درسی دانشگاهی پرداخته است (<http://www.oup.co.uk/about/history>).

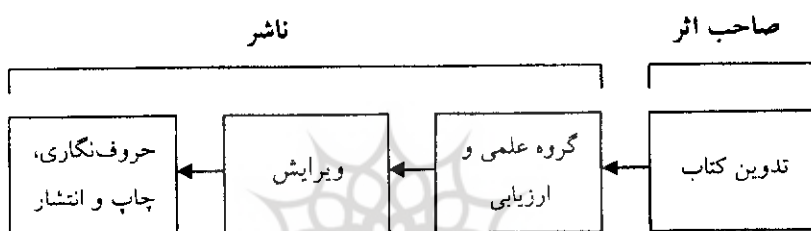
در ایران نیز چاپ و انتشار کتاب درسی دانشگاهی به صورت رسمی با تأسیس دارالفنون در ۱۲۳۰ ش، به عنوان اولین مرکز رسمی آموزش عالی، آغاز شده است (مجیدی، ۱۳۶۴) و با بنای دانشگاه تهران در ۱۳۱۳ ش و شروع فعالیتهای سازمان چاپ و نشر آن در ۱۳۱۹ ش، انتشار کتابهای درسی دانشگاهی در ایران رونق گرفته است (آرمند، ۱۳۸۲).

از نظر تاریخی، بر اثر تحول صنعت چاپ و یافته‌های گوناگون علمی در این صنعت، تغییر در کیفیت و ویژگیهای فیزیکی کتابهای درسی دانشگاهی نیز بتدریج صورت گرفته است؛ بویژه در نیمه دوم قرن بیستم میلادی که در تدوین و انتشار کتب درسی از نوآوریهای گوناگون به میزان چشمگیری استفاده شده است.

در شیوه سنتی تهیه اثر، در یک سو، مؤلف به عنوان تهیه‌کننده مطالب قرار دارد و در سوی دیگر، ناشر به عنوان مولد آن در قالب کتاب درسی. در این روش، صاحب اثر مطالب را با اتکا به مطالعات و تخصص خود تهیه می‌کند و در اختیار ناشر قرار می‌دهد. ناشر نیز مطالب را حروف نگاری می‌کند و

پس از اعمال اندک کار هنری، از قبیل طراحی صفحات و جلد کتاب و ...، آن را منتشر می‌سازد. در این شیوه در فرایند تهیه، تدوین، چاپ و انتشار کتاب درسی، از تخصصهای دیگر افراد صاحب نظر استفاده نمی‌شود و تنها مؤلف و ناشر و در نهایت یکی دو داور، دست اندرکار فرایند تولید کتاب هستند و اصولاً بین صاحب اثر، متخصصان مختلف و ناشر تعاملی در این روش وجود ندارد.

در شکل (۱) فرایند تهیه و تدوین سنتی کتاب درسی نمایش داده شده است.

شکل ۱. فرایند تدوین و چاپ کتاب به صورت سنتی

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود در یک سو، صاحب اثر قرار گرفته است و در سوی دیگر، ناشر. بدین معنا که صاحب اثر مسئول صحت محتوا و تهیه‌کننده مطالب است و آن را به صورت دستنویس یا تحریری و در صورت لزوم به همراه تصاویر، ضمائم و ... به ناشر تحویل می‌دهد و ناشر نیز آن را به گروه علمی و ارزیابی ارجاع می‌کند و بدین ترتیب مطالب مورد بررسی و داوری قرار می‌گیرد. سپس در صورت وجود اشکال، موارد به صاحب اثر اعلام و توسط وی اصلاحات لازم صورت می‌پذیرد و اثر بار دیگر به ناشر برمی‌گردد. ویرایش، مرحله بعدی کار است و آن‌گاه سایر مراحل تا چاپ و عرضه آن به بازار کتاب درسی، که به وسیله ناشر انجام می‌شود.

شیوه جدید تدوین و انتشار کتاب درسی دانشگاهی

در حال حاضر، در بیشتر مراکز نشر کتابهای درسی در جهان، فرایند تهیه و تدوین و انتشار به شیوه جدید صورت می‌گیرد. در این روش، همان‌گونه که در شکل (۲) نیز ملاحظه می‌شود صاحب اثر و ناشر در دو سوی یک فرایند قرار ندارند و به عکس صاحب اثر و عوامل ناشر از

قبیل ویراستار، حروف نگار، طراح و ...، در قالب گروه تولید، کار تهیه و تدوین آن را زیر نظر فردی مسئول (به عنوان مدیر طرح تدوین و تولید) و با هماهنگی کامل به انجام می‌رسانند. نقش مدیر طرح تدوین و تولید بسیار مهم است، به طوری که همزمان با عقد قرارداد با صاحب اثر و گاه حتی قبل از آن، با مدیر مذکور قرارداد منعقد می‌شود تا تمام مراحل - از تهیه مطالب تا عرضه کتاب در بازار و اخذ بازخورد از خوانندگان و میزان موفقیت کتاب در بازار فروش - زیر نظر وی انجام گیرد.

وظایف اصلی مدیر طرح تدوین و تولید به این شرح است (آذرننگ، ۱۳۸۲، ص ۸):

... تعیین ویژگیها و اجزای کتاب یا توافق از راه مذاکره با کارفرما بر سر آن؛

... انتخاب پدید آورنده مناسب؛

... تنظیم جدول زمانی مراحل پدید آوردن و تولیدهای سه گانه (فرهنگی، فنی - هنری، چاپی)؛

... انتخاب ویراستار یا سایر عوامل تولید مناسب؛

... خواندن و بررسی جزء به جزء اثر و اعمال همه معیارهای توافق شده بر سر آن؛

... برقراری پیوند و هماهنگی میان همه عوامل، مراحل و اجزا؛

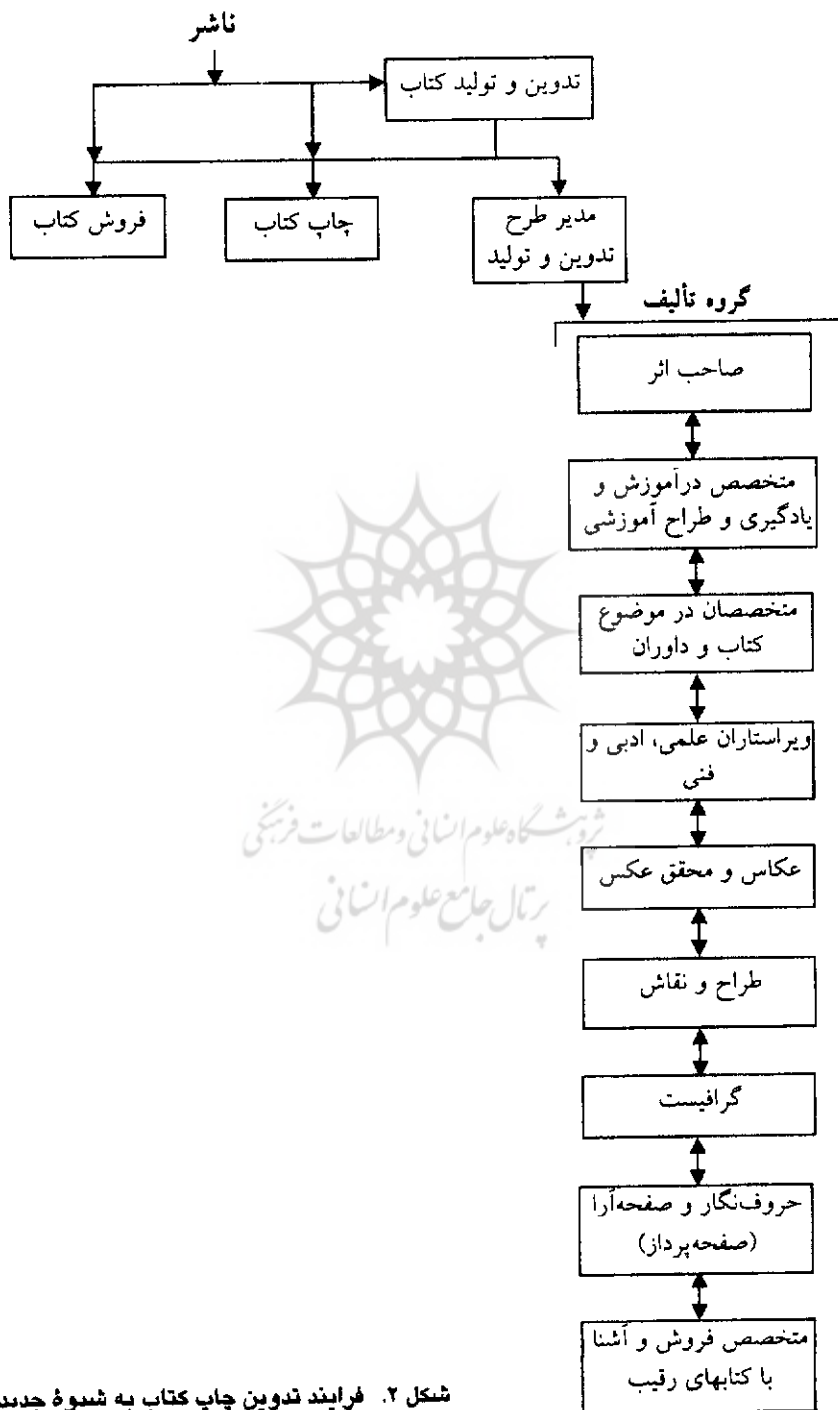
... تحویل اثر برای چاپ و صحافی و انتشار آن در موعد مقرر؛

... تهیه متنهای معرفی اثر به قصد تبلیغ، فروش، ترویج و یا مقاصد دیگر.

مدیر طرح تدوین و تولید باید کاملاً به مراحل علمی و عملی که در فرایند تدوین و انتشار کتاب طی می‌شود، آشنا باشد و لازم است هرگونه وقفه و مانع ایجاد شده بر سر راه این مراحل را بتواند برطرف کند. به طور کلی، همه هماهنگیها در استفاده از تخصصهای گوناگون توسط این شخص انجام می‌گیرد و باید قادر باشد پاسخگوی مسائل و مشکلات مختلف فرایند تدوین و انتشار کتاب باشد.

در فرایند مذکور، همان گونه که ملاحظه می‌شود، صاحب اثر یکی از اعضای گروه تألیف است و متخصصان گوناگون با وی همکاری می‌کنند و با یکدیگر در تعامل اند.

امروزه فناوریهای جدید، از جمله نشانی الکترونیکی و شبکه جهانی اطلاع رسانی، امکان همکاری مشترک و همزمان افراد را حتی از مسافتهای بسیار دور فراهم نموده است.^۱ با استفاده از این فناوریها است که متن کتاب از طریق نشانی الکترونیکی و در مدت چند ثانیه، برای اعضای گروه تألیف ارسال می‌شود و تغییرات یا اصلاحات لازم در متن نیز به سرعت انجام می‌گیرد و

شکل ۲. فرایند تدوین چاپ کتاب به شیوه جدید

نتیجه کار در زمانی اندک در اختیار سایر اعضای گروه تألیف قرار می‌گیرد. حتی تصاویر نیز با استفاده از دستگاه پویسگر^۱ به صورت دیجیتالی تهیه می‌شود و از طریق نشانی الکترونیکی قابل ارسال است.

با استفاده از فن‌آوریهای جدید، متخصصان مختلف با وجود بعد مسافت ... گاهی از کشورهای مختلف ... حتی می‌توانند همزمان تشکیل جلسه دهند و درباره کتابی واحد تبادل نظر نمایند.

در سایر مراحل تدوین و انتشار کتابهای درسی نیز از فن‌آوریهای جدید استفاده می‌شود. در شیوه‌های جدید، با به‌کارگیری دستگاههای پیشرفته، کلیه مراحل تدوین و چاپ به صورت غیرکاغذی و دیجیتالی صورت می‌گیرد؛ به طوری که متن کتاب در لوح ذخیره و توسط نشانی الکترونیکی بین اعضای گروه تألیف تبادل می‌شود و نسخه نهایی نیز به صورت لوح و یا از طریق نشانی الکترونیکی تحویل لیتوگراف و چاپخانه می‌گردد و در نهایت، پس از مراحل مذکور، به صورت مجلد یا مجلداتی چاپ و منتشر می‌شود.

پی‌نوشت

۱. برای اطلاعات بیشتر، می‌توان به این مآخذ رجوع کرد: «اطلاعات فزنی» - ذوفن، شهناز؛ لطفی‌پور، خسرو، کاربرد فن‌آوریهای جدید در آموزش، تهران، سمت [در دست انتشار]. ... آذرنگ، عبدالحسین، «تحولات جدید در عرصه نشر و ویرایش»، کتاب هفته، ش ۱۰۰، آذر ۱۳۸۱.

2. Scanner

منابع

- وفایی، افشین، «دانشگاهها در قرون وسطی»، روزنامه سلام، ۲۶ شهریور ۱۳۷۷.
- مجیدی، موسی «تاریخچه مختصر کتابهای درسی و سیر تطور آن در ایران، از زمان دارالفنون تا به امروز»، فصلنامه تعلیم و تربیت، س ۱، ش ۴، ۱۳۶۴.
- آرمند، محمد، «راهنمای تهیه طرح تألیف کتاب درسی دانشگاهی (انتشارات مفلین هاگتون)»، فصلنامه سخن سمت، س ۸، ش ۹، ۱۳۸۲.
- آذرنگ، عبدالحسین، «ویرایش بر پایه روش ویراستاران گروه بی ایریا»، کتاب هفته، ش ۱۲۷، تیر ۱۳۸۲.